

УДК 37.013.44 : 37.018.36

С. В. КОНОШЕНКО

м. Слов'янськ

konoshenko.sergey@yandex.ru

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ-СИРИТ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В ШКОЛАХ-ІНТЕРНАТАХ

У статті обґрунтовано, що соціалізація дитини-сироти, яка протікає поза родиною, в умовах інтернатного закладу, незважаючи на всі зусилля з боку держави загалом й педагогічного колективу зокрема, відрізняється від нормативної. Автор зазначає, що в умовах інтернатної установи чи іншої форми утримання дітей-сиріт функції родини, реалізація яких необхідна для нормативної соціалізації дитини, можуть і повинні бути частково реалізовані в процесі соціально-педагогічної роботи як одне з його пріоритетних завдань.

Доведено що для успішної соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повинні розроблятися спеціальні соціально-педагогічні та психологічні програми їхньої підготовки до сімейного життя, спрямовані на формування в дітей цієї категорії адекватної статево-рольової ідентифікації й, отже, поведінки.

Ключові слова: соціалізація, школа-інтернат, діти-сироти, підлітковий вік, спілкування, сім'я.

Зміна парадигми освіти в українському суспільстві визначає новий характер функціонування та розвитку вітчизняної системи освіти. В процесі реорганізації системи освіти особливо актуальними стають питання соціалізації дітей взагалі й дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зокрема.

Вивченню передумов виникнення біологічного та соціального сирітства, пошукам засобів його подолання та забезпечення соціальної адаптації знедолених дітей присвятили свої дослідження Л. Артюшкіна, В. Виноградова-Бондаренко, Л. Канішевська, В. Оржеховська, І. Пеша, Н. Побірченко, Н. Сейко, С. Харченко, В. Яковлева, І. Янченко та ін. Разом із тим питання соціалізації зазначеної категорії дітей залишається актуальним на сьогодні.

Саме тому метою зазначеної статті є висвітлення особливостей соціального становлення підлітків-сиріт, які виховуються в школах-інтернатах.

Вивчення наукових праць з окресленої проблеми дозволило встановити, що для підліткового віку характерні такі закономірності процесу соціалізації, які необхідно враховувати під час організації соціально-педагогічної роботи:

- соціалізація в підлітковому віці йде від заперечення типових зразків соціальної поведінки до їхньої особистісної інтеріоризації, гармонічного включення в структуру особистого досвіду;

- проміжним підсумком підліткової соціалізації можна вважати досягнення більш-менш сформованої ідентичності, а також актуалізацію потреби в життєвому самовизначенні;

- основним механізмом соціалізації підлітка є міжособистісне спілкування;

- незважаючи на розповсюджену точку зору про зниження впливу родини на процес соціалізації в підлітковому віці, сімейна соціалізація на цьому віковому етапі не менш важлива, ніж соціалізація в референтній групі однолітків [1, 24].

Детальний аналіз наукових джерел із проблеми дослідження та власний педагогічний досвід дають підстави стверджувати, що соціалізація дитини-сироти поза родиною в умовах інтернатного закладу незважаючи на всі зусилля з боку держави загалом й педагогічного колективу зокрема, відрізняється від нормативної.

У першу чергу, відхилення в соціалізації дітей, позбавлених батьківського піклування, спричинені сімейною депривацією. Так, на сучасному етапі розвитку педагогіки й психології родина розглядається як найбільш значущий механізм соціалізації людини (насамперед, дитини) як суб'єкта міжособистісних і суспільних стосунків. При цьому науковцями наголошується, що значення сімейної обстановки не може бути компенсоване на більш пізніх етапах онтогенезу. Родина є середовищем первинної соціалізації дитини, в якій

закріплюється досвід спілкування, рольових взаємодій, моральної поведінки, настанов на створення власної сім'ї [2].

М. Лукашевич описує такі функції родини [2, 76]:

- репродуктивна (зумовлена необхідністю продовження роду);
- економічна й господарсько-побутова;
- функція первинної соціалізації й виховна;
- рекреаційна та психотерапевтична (захист і прийняття).

На наш погляд, дві останні функції життєво необхідні для нормального фізичного й психічного розвитку дитини, що сприяло б її успішній адаптації в системі суспільних стосунків. По суті, ці функції не можна розглядати окремо одна від одної, оскільки вони представляють комплекс психолого-педагогічних умов для становлення психіки й особистості дитини через процес природної соціалізації.

Сімейна (природна) соціалізація є взаємним вихованням, взаємною адаптацією засвоєння нормативів поведінки й цінностей у ролях батька-матері, чоловіка-дружини, адаптацією до дитячо-батьківських стосунків, ролі старшого-молодшого в родині. До основних видів природної соціалізації зараховують:

- статево-рольову соціалізацію;
- професійно-трудова соціалізацію;
- етносоціалізацію;
- субкультурно-групову соціалізацію [3, 35].

В умовах сімейного виховання шлях соціалізації («природної соціалізації») може бути пройдений з опорою на переваги родини як соціальної самодостатньої системи:

- досвід соціалізації батьків, що засвоюється дитиною шляхом безпосереднього наслідування зразкам їхньої поведінки й способом подолання життєвих труднощів, стереотипів жіночої й чоловічої поведінки;
- наявність різноманітних соціальних зв'язків і контактів родини, які дозволяють дитині включатися в систему додаткових соціально-рольових взаємодій;
- особливості організації внутрішнього сімейного простору – досвід спільного проживання, що навчає враховувати інтереси й автономність іншої людини [3, 37].

При цьому важливу роль відіграє спільна діяльність дитини з авторитетним дорослим, що є найбільш ефективною формою впливу на дитину.

Родина є найважливішою умовою нормального розвитку дитини. Головною умовою повноцінного психічного розвитку дитини є спілкування з дорослими, яке відповідає її віку. В основі такого спілкування лежить система особистих зв'язків, які встановлюються в перші місяці життя. Тому діти, які виховуються без родини, з перших місяців життя починають відставати в своєму розвитку від однолітків, причому це відставання не компенсується в позасімейних умовах [4]. Крім того, на практиці спостерігається низка інших психолого-педагогічних особливостей, характерних для вихованців дитячих будинків.

Серед психологічних особливостей соціалізації вихованців дитячих будинків дослідники частіше інших відзначають конформність і безініціативність. За даними досліджень, проведених Л. Канішевською, у 68% вихованців дитячих будинків підліткового віку спостерігається зниження довільності регуляції поведінки й моральної нормативності. 44% підлітків пасивні, недовірливі, стримані, відчують потребу в схваленні, характеризуються зниженням фрустраційної толерантності, зниженим емоційним тлом. 45% підлітків-вихованців дитячих будинків характеризуються, навпаки, як гіперактивні, сензитивні, демонстративні, що часто порушують стереотипи поведінки [4, 67]. Численні дослідження виявили також відставання вихованців будинків дитини й дитячих будинків у розвитку пізнавальної та мовної сфер, причому подібне когнітивне відставання вкрай важко компенсувати [1; 4; 5; 6].

Відставання в психічному й особистісному розвитку дитини, яка виховується без родини, ми у своїй роботі пов'язуємо із фрустрацією її базових потреб, зміст яких змінюється з віком.

Так, діти з нереалізованими потребами в любові й визнанні стають важкими в плані соціальної поведінки й формування внутрішньої позиції, у той час як остання виступає провідним завданням формування особистості підлітка. У вихованців дитячих будинків спостерігається депривація за всіма ланками самосвідомості, порушується самооцінка, ускладнюється самоідентифікація [5].

Відсутність позитивного зразка стосунків «батько-мати», «батько-дитина», «мати-дитина» приводить до порушення ціннісних орієнтацій в дітей. За результатами проведеного Л. Волинець дослідження, цінності родини й родинних зв'язків фігурують у відповідях тільки 14% дітей [5, 67].

Ми переконані, що родина є необхідною умовою для успішного становлення особистості й психічного розвитку людини. Відсутність досвіду сімейної соціалізації приводить до перекручувань особистісного й психічного розвитку дитини, пов'язаного із фрустрацією базових потреб, зумовленої умовами життя у виховній установі. У пропонованій статті ми спираємося на те, що саме сімейна депривація є основною причиною порушення соціалізації підлітків, які виховуються в установах інтернатного типу.

Продовжуючи аналіз факторів, які негативно впливають на процес соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перейдемо до розгляду фактора обмеженого спілкування.

Науковці зазначають, що єдина реальна група співтовариства сиріт – це група дитячого будинку, і саме система стосунків у цій групі впливає на їхній особистісний і соціальний розвиток [1]. У зв'язку з тим, що в групах вихованців дитячих будинків і шкіл-інтернатів обмежені контакти із широким соціальним оточенням, ці групи прийнято називати закритими.

Закритий характер групи співтовариства, а також позасімейне виховання спричиняють зміни сфери міжособистісного спілкування як механізму соціалізації підлітків. Саме спілкування є однією з основних сфер, де виявляються найсуттєвіші відмінності в соціальному розвитку між підлітками-сиротами та їхніми однолітками із сімей. Суттєві порушення спілкування можна спостерігати в 46,7% сиріт [5]. Пояснити їх можна, з одного боку, відсутністю найважливішого простору спілкування – простору родини, і, з іншого, специфічними особливостями міжособистісної взаємодії, характерними для закритої підліткової групи.

У підсумку вихованці дитячих будинків й інтернатів не мають сформованого достатнього ступеня як суб'єкти спілкування. Їх характеризує неконструктивність у спілкуванні з дорослими й однолітками, невміння по-

годжувати свою позицію з позиціями партнерів; їхня самосвідомість у процесі спілкування виконує захисну функцію.

Оскільки спілкування в підлітковому віці є механізмом особистісного й соціального розвитку, його порушення – це фактор, що визначає багато вторинних труднощів. Його дефіцит породжує відставання в психічному розвитку, відхилення в емоційній і вольовій сферах [6].

Можливість постійного спілкування з однолітками, яку мають діти-сироти, не веде до розвитку змістовних контактів. У зв'язку із щоденним змушеним контактом «усіх з усіма» до мінімуму зведено можливість формування рівних стійких стосунків. І емоційно-позитивні, і емоційно-негативні контакти формуються переважно як перенасичені. Підлітки-сироти дратівливі, конфліктні, між ними часто складаються напружені й суперечливі стосунки [4, 111].

Діти, які залишилися без піклування батьків, порівняно з дітьми з родин, менш уважні до дій і станів партнерів по спілкуванню. Їхній рівень емпатії, як правило, значно нижче вікової норми. В спілкуванні домінує вузька прагматична мотивація, пов'язана з отриманням від партнера допомоги й послуг. Вихованці не диференціюють основні види спілкування, інтимно-особистісне спілкування представлене недостатньо чи відсутнє повністю [4, 126].

За нашими спостереженнями вихованці установ інтернатного типу орієнтуються на визнання в середовищі ровесників найчастіше через фізичну силу, агресію, асоціальні форми поведінки (лайка, крадіжки).

Досвід спілкування, який неправильно формується, призводить до того, що дитина займає щодо інших негативну позицію. А якщо до цього ще додається й негативна оцінка дитини з боку групи (тобто група оцінює її нижче, ніж вона сама себе), то дитина відчуває розчарування й незадоволеність. Залежність від групи, довірливість, підкореність часто стають причиною уналежнення дітей зазначеної категорії до групи соціального ризику. Однієї із передумов цього є властиві більшості з них низьке самоприйняття й занижена самооцінка [6].

Таким чином, особливою рисою дітей, які залишилися без батьківського піклування й

виховуються в дитячих будинках, є властивий їм стан соціально-психологічної відчуженості від інших людей і самих себе. Формальне дисциплінування дітей-сиріт призводить до ще більшого відчуження. Крім того, саме акцент на дисциплінарні моменти багато в чому провокує описані вище порушення спілкування, характерні для дітей-сиріт. У результаті в них формується деформоване уявлення про життя, що ускладнює їхню соціальну адаптацію згодом, після виходу з дитячого будинку в самостійне життя [4, 183].

Для вихованців інтернатних закладів характерний розвиток почуття «Ми» замість почуття «Я»: у підлітків виникає своєрідна ідентифікація один із одним, власність стає колективною. Це є одним з найбільш важливих показників депривації вихованців закладів інтернатного типу. Подібне почуття спільності дає підліткам відчуття безпеки й захищеності, що компенсує почуття, які отримує дитина в сім'ї. Діти-сироти охороняють один одного від «чужих», але всередині своєї групи найчастіше вибудовують жорстокі стосунки. Така позиція формується через нереалізовану потребу в любові й визнанні, емоційно-нестабільне положення підлітка-сироти, відсутності почуття захищеності [6].

Отже, представляється можливим виокремити такі особливості соціального становлення особистості підлітків-сиріт у процесі їхньої соціалізації:

- низька соціальна активність, нерозвиненість соціальних зв'язків, утриманська життєва позиція, схильність до опіки й зовнішнього контролювання;

- недорозвиненість адекватних форм спілкування з дорослими й однолітками, інтимно-особистісної сфери спілкування, порушення інформаційних функцій процесу спілкування;
- труднощі у формуванні системи ціннісних орієнтацій, розвитку суб'єктності, «почуття дорослості», становленні ставово-рольової ідентичності, професійного самовизначення.

Перспективними напрямками подальшого вирішення зазначеної проблеми має стати оптимізація системи соціально-педагогічної роботи в установах інтернатного типу в контексті забезпечення успішної соціалізації підлітків-сиріт.

Список використаних джерел

1. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації : [колект. моногр. / В. Р. Арбеніна, О. В. Волянська, О. Б. Зінчина та ін.] ; під ред. Л. Г. Сокур'янської. – Х. : [Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна], 2010. – 206 с. – Бібліогр.: С. 201–205.
2. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч. метод. посіб. / М. П. Лукашевич. – К. : ІЗМН, 2008. – 112 с.
3. Соціалізація і соціальне виховання : [навч. посіб.] / А. В. Іванченко, А. А. Сбруєва, О. М. Дікова-Фаворська. – Житомир : Полісся, 2006. – 216 с.
4. Канішевська Л. В. Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності / Л. В. Канішевська. – К. : Стило, 2001. – 342 с.
5. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова-Турченко та ін. – К. : [Б. в.], 1998. – 120 с.
6. Яковенко В. С. Дитина-сирота : розвиток, виховання, усиновлення / В. С. Яковенко. – К., 2007. – 171 с.

S. V. KONOSHENKO

Sloviansk

FEATURES OF SOCIAL FORMATION OF ORPHAN TEENAGERS BEING CULTIVATED AT BOARDING SCHOOLS

In articles it is proved that socialization of the orphan child which proceeds out of a family, in the conditions of residential establishment, despite all efforts from the state in general and pedagogical collective in particular, differs from the standard. The author notes that in the conditions of residential establishment or other form of deduction of orphan children of function of a family which realization is necessary for standard socialization of the child, can and have to be partially realized in the course of social and pedagogical work as one of his priority tasks.

It is proved that the special social and pedagogical and psychological programs of their preparation for family life directed on formation at children of this category of adequate hollow and role identification and, therefore, behavior have to be developed for successful socialization of the orphan children and children deprived of parental guardianship.

Key words: socialization, boarding school, orphan children, teenage age, communication, family

С. В. КОНОШЕНКО

г. Славянск

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПОДРОСТКОВ-СИРОТ, КОТОРЫЕ ВОСПИТЫВАЮТСЯ В ШКОЛАХ-ИНТЕРНАТАХ

В статье обосновано, что социализация ребенка-сироты, которая протекает вне семьи, в условиях интернатного учреждения, несмотря на все усилия со стороны государства вообще и педагогического коллектива в частности, отличается от нормативной. Автор отмечает, что в условиях интернатного учреждения или другой формы удержания детей-сирот функции семьи, реализация которых необходима для нормативной социализации ребенка, могут и должны быть частично реализованы в процессе социально-педагогической работы как одна из его приоритетных задач.

Доказано, что для успешной социализации детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, должны разрабатываться специальные социально-педагогические и психологические программы их подготовки к семейной жизни, направленные на формирование у детей этой категории адекватной поло-ролевой идентификации и, следовательно, поведения.

Ключевые слова: социализация, школа-интернат, дети-сироты, подростковый возраст, общение, семья.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2015

УДК 378

К. Т. КОНЧОВИЧ

м. Мукачево

catbenz@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У формуванні готовності майбутніх учителів-філологів до педагогічного спілкування засобами тренінгових технологій доцільно враховувати певні особливості використання тренінгів у навчанні студентів. Такими особливостями визначено важливість підготовленості викладачів ВНЗ до застосування тренінгових технологій у вищій школі; доцільність використання авторських розробок навчальних тренінгів для формування різних аспектів готовності майбутніх учителів-філологів до педагогічного спілкування засобами тренінгових технологій; розробки навчальних тренінгів повинні спрямовуватися на формування комунікативної, інтерактивної та перцептивної компетентностей студентів як важливих складників педагогічного спілкування.

Ключові слова: тренінг, учителі-філологи, педагогічне спілкування.

Професійна підготовка майбутніх учителів до педагогічної діяльності передбачає формування в студентів готовності чітко виконувати фахові функції у своїй роботі. Однією з основних функцій вчителя будь-якого профілю підготовки є організація оптимального педагогічного спілкування. У ВНЗ особлива увага приділяється формуванню готовності майбутніх учителів до педагогічного спілкування, зокрема учителів-філологів, що дасть змогу не лише на належному рівні навчати учнів предметам філологічного спрямування, а й сприятиме визначенню й прийняттю студентами оптимальних зразків педагогічної взаємодії на різних рівнях (учитель – учні,

учитель – учитель, учитель – батьки тощо). Для цього під час здобуття вищої освіти доцільно використовувати такі педагогічні технології, які сприятимуть апробації та засвоєнню студентами ефективних моделей педагогічного спілкування ще під час навчання у ВНЗ. Оптимальними в цьому контексті є тренінгові технології.

Огляд останніх досліджень і публікацій свідчить, що багатьма науковцями, педагогами й дослідниками педагогічних методик одним із дієвих засобів підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності визнається тренінг [3]. Увагу теоретиків привертала різні аспекти та напрями дослідження тренін-